

Ethicum

Radim Brázda

Ethicum

Radim Brázda

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Brázda, Radim

Ethicum / Radim Brázda. – 1. vyd. – Zlín : VeRBuM, 2010. – 188 s.

ISBN 978-80-904273-9-6

17

- etika

- učebnice vysokých škol

17 - Etika. Morální filozofie [5]

37.016 - Učební osnovy. Vyučovací předměty. Učebnice [22]

**Tato publikace vznikla za finanční podpory
Fakulty multimediálních komunikací Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně
v rámci projektu Interní grantové agentury FMK UTB ve Zlíně
www.fmk.utb.cz**

**Recenzovali: doc. Mgr. Marek Petrá, Ph.D.
 Mgr. Miloš Kratochvíl, Ph.D.**

Knihu doporučila k publikaci Vědecká redakce nakladatelství VeRBuM

© doc. PhDr. Radim Brázda, Dr., 2010

© Radim Bačuvčík - VeRBuM, 2010

ISBN 978-80-904273-9-6

Obsah

Úvodní poznámka	5
Kudy a jak vstoupit	5
Nač se ptát, než položíme otázky?	7
Na počátku stvořil člověk otázky – a ty mu vydržely	8
Otázky v soudobém stříhu	10
Morální přesvědčení a jejich zdůvodnění	13
Dějiny etiky jako typologie zdůvodnění morálky	16
 Myšlenkové experimenty v etice aneb Kdyby byl krtek velkej jako prase	 20
Gygův prsten	26
 The New Science of Morality	 30
Jak evoluce vytvářela morálku aneb Proč raději do ZOO než do kláštera	37
 Deskriptivní etika	 42
Antropologové, Indiáni a deskriptivní relativismus	44
Religionisté se zajímají o morálku	47
Logický pozitivismus jako součást deskriptivního puzzle	48
Metriopatheia aneb Mnoho deskripcí a jedno morální stanovisko	50
Když Řek tančil kordax aneb Antické a novověké charaktery	53
Může mít to, co je, vliv na to, co být má?	56
Je a má býti aneb Věda může odpovídat na morální otázky	59
Existuje-li bůh, pak je vše dovoleno	61
Má být, protože je – jak může věda determinovat hodnoty	67
 Metaetika – od jednoduchých tvrzení k metaetice	 73
Příklad metaetického stanoviska – realismus	73
Antirealistické stanovisko v mezích metaetiky	74
Erik žaluje boha	76
Musíme se zabývat metaetikou?	77
Co je metaetika?	79
Sféry zájmu metaetiky	80
Může být naturalistický omyl mýlkou?	85

Naturalismus	85
Nemohlo dojít přece jen k omylu? Ukázka metaetického diskurzu	89
Intuicionismus	93
Emotivismus	95
V etice můžeme něco dělat slovy?	98
Preskriptivismus	101
Neutralita metaetiky	106
Nešlo by to přece jen bez metaetiky?	108
Deontická logika	113
Římské právo a deontická logika v záchranném člunu	113
Elementum deontické logiky	118
Základní principy deontické logiky	124
Normativní etika	131
Normativní hardware	132
Norma, pravidlo, maxima a princip	134
Nejvyšší principy	138
V poločase před návštěvou u morálních filozofů	140
Wittgensteinův vražedný komplex	143
Proč je blaženost nejvyšším principem – návštěva u Aristotela	145
Jak zjistit, co je nejvyšším dobrem	146
Krátká návštěva potěší – Kantův bezpodmínečně zavazující imperativ	148
Kantův test	150
Pověste ho vejš	157
Aplikovaná etika	160
Od lékařské etiky k sexuálním perverzím	163
Bioetika a aplikovaná etika	169
Osoba a její identita, jeden z klíčů k bioetice	172
Případ „Singer“	174
Rostoucí specializace	177
Podvýchiva, morální kompetence a jiné neduhy	180
Nesnadné rozhodování ve Férovém přístavu	182

Úvodní poznámka

Ethicum je určeno pro základní orientaci v etice. S pomocí příkladů a explikací představuje základní sféry etického zájmu (deskriptivní etika, deontická logika, metaetika, normativní etika, aplikovaná etika). Vstup do textu otevírá set základních otázek, které si etika tradičně pokládala a pokládá je i v novějších modifikacích a upřesněních. *Ethicum* směřuje od otázek, základních morálních přesvědčení a jejich zdůvodnění k jednotlivým způsobům, kterými je možné zahájit systematické studium etiky. *Ethicum* se nepokouší vyjít vstříc speciální cílové skupině čtenářů. Pokouší se předložit problémy morální filozofie v rovinách a v podobách, o nichž se domnívám, že by mohly být adekvátní pro úvod do studia etiky na půdě univerzity.

Kudy a jak vstoupit

Zcela určitý začátek výkladu problémů etiky by mohl vzbudit dojem, že existuje kánon, podle nějž bychom měli problémy morální filozofie sledovat, studovat a pojednávat. Takový kánon však neexistuje, a proto si můžeme dovolit luxus několika variant začátku.

A) Text věnovaný základům etiky začíná zpravidla definicemi. Je to začátek, který budí respekt a dojem přehledné uspořádanosti. Definice bych osobně raději umístil až na konec textu, protože podstatné je to, jak k definicím dojdeme. Můžeme ovšem od počátku pracovat s definicemi v aktualizovaných špičkových on-line dostupných filozofických slovnících typu *Stanfordská encyklopedie*.¹ Práce s kvalitními slovníky je nezbytným a stálým doplňkem studia jakéhokoli předmětu.

B) Začít můžeme dějinami etiky, zkoumáním primárních záznamů o prvních systematických tázáních a systematických odpovědích, které se formovaly současně s utvářením etiky jako filozofické disciplíny. Znamená to, že začneme sledováním nejrůznějších variant a explikací morálně filozofických problémů u nejstarších antických filozofů. V poslední době vyšly obsáhlé *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*.² Jedná se o jediné novější a rozsáhlé dějiny etiky od antiky po 20. století, na nichž se podíleli slovenští i čeští filozofové (jsou dostupné ve slovenštině). Mohou posloužit jako první průvodce pro toho, kdo si zvolí tento přístup k etice a etickým teoriím a s jeho pomocí se pustí do studia pramenné literatury. Ukázky z dějin etiky naleznete vtělené průběžně v kapitolách věnovaných deskriptivní etice, metaetice i normativní etice.

¹ Dostupné z <http://plato.stanford.edu/>. Místo ukázky definic si zkuste jako virtuální textový doplněk projít základní hesla „Ethics“ a „Morality“.

² *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Remišová, A. (ed.) Bratislava: Kalligram 2008, 894 s.

C) Tradiční začátek představuje zkoumání jazyka morálky, tedy způsobu, jakým o věcech morálky hovoříme. To je analytický přístup a jeho součástí je zkoumání morálních přesvědčení a jejich zdůvodnění. Pozornost tomuto přístupu věnuji v kapitolách věnovaných metaetice a deontické logice.

D) Atraktivní způsob otevření problémů etiky představují pro některé čtenáře myšlenkové experimenty. Snadno zjistíme, že pro výklad elementárních morálních problémů máme k dispozici přehršlí myšlenkových experimentů, a to již od prvních zakladatelů systematických etických zkoumání (Platón, Aristotelés). Myšlenkové experimenty se dnes hojně používají i v empiricky zaměřené etice. V ukázce představím jeden z nejstarších experimentů, popsaném Platónem v podobenství o Gygově prstenu.

E) Začít lze přístupem současné empiricky a experimentálně orientované etiky, která se snaží přistupovat ke zkoumání morálky v intencích a na základě poznatků přírodních věd. Takto orientovaná zkoumání se pokoušejí proniknout do mašinerie morálního rozhodování, popsat proč a jak osoby rozpoznávají dobré a zlé, správné a špatné. Empirické zaměření morálky si stručně přiblížíme prostřednictvím základních tezí, které formulovala v roce 2010 skupina vědců na jedné z mnoha konferencí instituce *Edge (The New Science of Morality Conference, 2010)*. Instituce se systematicky věnuje sblížení přírodních a humanitních věd.

F) Současné úvody do etiky začínají nezřídka popisem zkoumání původu morálky, hledáním kořenů chování, které klasifikujeme jako morální. Pozornost se zaměřuje na popis vývoje schopností a vlastností, které umožňují vznik a fungování sociálních emocí. Jejich rozvojem a specifikací se formují bohatě odstíněné skupiny morálních emocí. Emoce, intuice a kognitivní a reflexivní schopnosti člověka tvoří základní stavební prvky morální kognice, morálního rozhodování a jednání. Výklad morálky probíhá po linii zkoumání okolností a podmínek pro získání morálních kompetencí a zkoumání evolučních kořenů morálky. Předchozí přístup (E) si přiblížíme v logicky spojeném exkursu, v němž se seznámíme s hlavními tezemi empiricky orientované etiky a s příkladem evolučního výkladu vzniku morálních kompetencí u Franse de Waala. Učiníme tak v kapitolách *The New Science of Morality* a *Jak evoluce vytvářela morálku aneb Proč raději do ZOO než do kláštera*.

G) Další možnosti vstupu do problémů a otázek etiky představují deskriptivní etika (za její součást dnes považují evoluční etiku, neuroetiku, kognitivní psychologii), normativní etika, aplikovaná etika – ty tvoří spolu s metaetikou základní kapitoly *Ethica*.

Výhodou je, že můžete začít odkudkoli a dříve či později se setkáte s otázkami a trajektoriemi vycházejícími z jiného výchozího bodu, z něhož by začal studium etiky někdo jiný. Etika je součástí filozofie a filozofie začíná zpravidla kladením dobře formulovaných otázek. Proto je možné zahájit

seznamování se s etikou formulováním základních otázek. Otázky pochopitelně vybízejí ke zdůvodněním. Zdůvodnění mohou být nazírána a sledována jako navazující a proměňující se vysvětlení vzniku a existence morálky a vysvětlení mechanismů morálního rozhodování a posuzování. Z tohoto důvodu začnu text *Ethica* právě otázkami.

Etika se zabývá systematickou a kritickou reflexí morálky, tedy primárně jejím vysvětlováním a zdůvodňováním. Zdůvodnění mohou být sledována v průběhu dějin, z pohledu analýzy jazyka morálky, normativní etiky, aplikované etiky, empirické a deskriptivní etiky nebo s využitím myšlenkových experimentů a rozvíjením elementárních etických otázek.

Nač se ptát, než položíme otázky?

Napadla by vás otázka, kterou byste položili etikovi? Znepokojuje vás nějaký problém nebo otázka, na něž byste hledali odpověď pouze u morálního filozofa? Jsou dnes morální problémy a otázky takové povahy, že odpověď můžete získat pouze od morálního filozofa, a nikoli od speciálního vědce? Jsou etikové schopni nabídnout uspokojivější odpovědi na otázky než např. přírodovědci, zabývající se výzkumem chování, nebo neurovědci, kteří sledují průběh morálního rozhodování v našem mozku a jsou schopni predikovat za určitých podmínek to, co se v mozku stane a jak bude člověk primárně reagovat na specifické situace? Existují dnes takové otázky, na něž bychom získali jiné a odlišné odpovědi od etiků než od speciálních vědců? Jsou schopni morální filozofové koncipovat a zdůvodňovat, s využitím poznatků speciálních věd, takové sociálně prospěšné modely soužití, spolupráce a osobního prospěchu, které povedou ke zvýšení obecného a osobního prospěchu?

Otázkami naznačuji, že nemalá část etických teorií, zvláště těch, které se s jistým automatismem opírají o koncepty, jež jsou staré 2 500 let, nebo alespoň pár století, a jež jsou rámovány do metafyzických konceptů nebo se opírají o zdůvodnění náboženské, jsou ve světle současných poznatků obtížně zdůvodnitelné a udržitelné. V etice jsou dnes tyto koncepty součástí jejich dějin. Dějin plných pozoruhodných zdůvodnění, spekulací, odhadů, konstrukcí, týkajících se přirozenosti člověka, uspořádání společnosti a modelů soužití lidí, o nichž se předpokládalo, že mohou být prospěšné. Jsou to dějiny pestré, plné dílčích vynikajících odhadů a pozorování, ale také nejrůznějších fantasmagorií. Nikoho však již nepřekvapí, že stěží můžeme v etice pracovat s konceptem přirozenosti člověka, který nabídl Platón, Aristotelés, nebo si při ospravedlnění komplikovaných biomedicínských rozhodnutí vypomáhat kategorickým imperativem I. Kanta. V současnosti se pokoušíme etické projekty stavět na faktech a vysvětleních, která se opírají o přírodovědecký pohled na člověka, a plně respektujeme poznatky přírodních věd o člověku, jeho mysli a chování. Díky tomu se ve 20. století zřetelně mění přístup k vysvětlení morálních fenoménů a proměňuje se dikce morálních projektů.

Argument historického výskytu není věcný argument, který by u laiků obhájil nutnost zabývat se etickými teoriemi, které např. neodpovídají faktickým poznatkům, jež máme o vzniku a vývoji fenoménu zvaného morálka. To znamená, že se domnívám, že mnohé ze stávajících spekulativních teorií nemohou pracovat se základem, v němž hrají roli evidence, experimenty, empirická potvrzení a fakta. Pohybují se v metafyzickém objetí nebo mají spíše literární podobu, jsou vyprávěním, pohádkami ze Zapotřebí nebo emotivně laděným přesvědčováním. Tyto teorie nebo stanoviska již nepředkládají uspokojivá vysvětlení morálních fenoménů, která by konvenovala s poznatky současné vědy a s pokusy o co možná nejlepší nebo nejadekvátnější vysvětlení. Dnes nejlepší pochopitelně neznamená již konečně platné. Jedná se ovšem o vysvětlení, jež jsou schopna predikovat, ověřovat a dokládat morální fenomény s mnohem vyšší úspěšností než mnohé dosavadní teorie a vysvětlení.

Na počátku stvořil člověk otázky – a ty mu vydržely

Jaké otázky byly příznačné pro etiku v období, kdy se pomalu ustavovala etika jako disciplína reflektující morálku? Chápali Řekové etiku stejně jako my nyní? Čím se etika zabývala ve svých počátcích před 2 500 lety? Diónés Laertský na počátku 3. století n. l. lakonicky shrnuje elementární zaměření tehdejších základních filozofických disciplín:

„Filosofie se dělí na tři části: fysiku, ethiku a dialektiku. Fysika pojednává o vesmíru a o všem, co obsahuje, ethika se týká způsobu života a toho, co má vztah k nám, dialektika pak poskytuje oběma oborům pojmy potřebné k důkazům. směr ethický počíná, jak již bylo řečeno, u Sókrata, ...“³

Podle Diónena se etika týkala vedení života a toho, co se vztahovalo k člověku. Jak zněla otázka, na niž se dá odpovědět: etika se zabývá vedením života? Otázky, které mohly této charakteristice předcházet, lze se starověkými filozofy formulovat následně: *Jak mám vést svůj život? Proč si zvolíme nějaký zvláštní způsob života oproti jiným?* Otázky lze dále modifikovat: *„Jak by pro mě bylo nejlepší, abych vedl svůj život?“*, *„Lze nalézt na tyto otázky obecné odpovědi?“*. Za počátek etiky považujeme řeckou tradici také proto, že každá odpověď na výchozí elementární otázky *„Co mám dělat?“*, *„Jak mám žít?“*, *„Proč být morální?“* vede u jednotlivých myslitelů k další a specifitější otázce, která vybízí k hledání odpovědi: *„Co je pro mě nejlepší?“*, *„Proč je právě to nejlepší?“*, *„Co to znamená, že je to pro mě nejlepší?“*, *„Je-li to nejlepší pro mě, je to nejlepší i pro všechny ostatní?“*, *„Co musím nebo mohu učinit (jaké parametry, vlastnosti, schopnosti mám mít), aby to pro mě mohlo být nejlepší?“*

³ Diónés Laertios. *Životy, názory a výroky proslulých filozofů*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 1995, I.18.

První morálně filozofické problémy vytyčují ve starověkém Řecku otázky „*Jak mám žít?*“, „*Jaký je vztah mezi přirozeností a ctností?*“, „*Lze vytvořit teorii správného jednání?*“, „*Mohu vědět co, komu, kdy a jakými prostředky mohu učinit?*“. Uvedené otázky bychom mohli chápat jako další upřesnění následujících shrnujících etických otázek:

A) *Jak vést vlastní život a jak utvářet charakter?*

B) *Který z cílů, považovaných člověkem za dobrý, je skutečně dobrý nebo je nejvyšším dobrem?*

Hlavní přínos řeckých filozofů (od před Sokratiků po Aristotela) spočívá v definici reflexivně racionálních postojů, s jejichž pomocí může být posuzováno lidské jednání. Počátkem systematické reflexe mohly být právě podobně znějící otázky. Reflexe vedly ke hledání principů, jež by se vztahovaly na porozumění přirozenosti člověka a toho, co je pro něj *dobré* (a to nedílně dobré pro osobu i pro společenství, jehož součástí osoba je). Považujme to za vypracování základního stylu filozofického postupu v etice a manifestaci vůle k vysvětlení a systematizaci. V tuto chvíli ponechme stranou to, zda na uvedené otázky byly nalezeny uspokojivé odpovědi.

Odpověďmi na tyto otázky a jejich postupnými explikacemi začínají dějiny etiky. K dnešnímu dni se rozvětvily do mnoha speciálních otázek, přičemž ony původní a ve své jednoduchosti razantní otázky jsou v nich stále implicitně přítomny.

Co je základem morálky, ideje dobra, spravedlnosti a svobody? Co je morálním základem státu a společnosti? Existuje rozdíl mezi mravními zákony a společenskými zákony?

Lze určit zásady dobrého života? Existují způsoby, jak naučit děti, aby jednaly morálně? Má někdo právo říkat druhým, co je dobro a zlo? Existují činy, které jsou vždy špatné? Jaké zdůvodněné odpovědi lze nabídnout na otázku: Proč bych měl být dobrý? Představuje etika zvláštní typ znalosti? Pokud ano, jaké znalosti to jsou a jak a kde je lze získat? Spočívá mravnost v dodržování pravidel nebo v přemýšlení o důsledcích? V jakém vztahu je svoboda vůle, kauzalita, determinismus a nahodilost?

Jakou roli může mít vztah mysli a těla při morálním rozhodování? Jaká jsou kritéria pro určení osoby a jak určit identitu osoby? Disponujeme všichni stejnou možností získat morální kompetenci? Může být někdo předurčen k tomu, aby vždy jednal nemorálně? Vyneseli někdo mravní soud „Mučení je špatné“, ví to, nebo je o tom pouze přesvědčen?

Odpovídají etikové na základní otázky etiky stejně jako před dvěma a půl tisíci lety? Bylo by s podivem, kdyby ano. Základní otázky ovšem nejsou pokládány samoučelně. Na základě odpovědí se postupně formovaly odlišné teorie. Etické teorie zpravidla zdůrazňují nějaký aspekt morálky (v životě osoby), z něhož se pokouší s pomocí argumentů učinit morální princip. Z tohoto pohledu můžeme tradiční etické teorie rozdělit do dvou výrazných skupin.

A) Teorie orientované na jednání – stojí za nimi otázka „*Jak mám jednat?*“ Takovými teoriemi mohou být různé varianty konsekvencialismu, které odpovídají na uvedenou otázku zvážením následků jednání a preferují jednání

s nejlepšími následky za daných okolností. Konsekvencialistické varianty se odlišují dle

- 1) toho, zda preferují následky jednání pro osobu, skupinu, všechny (včetně pocíťování schopných živočichů);
- 2) měřítko, jímž měří následky (utrpení, štěstí, preference, blahobyt, etc.);
- 3) pravidel pro posuzování následků – mají se následky posuzovat s ohledem na pravidla pro individuální jednání nebo se mají akceptovat obecná pravidla pro jednání osob?

Na jednání jsou zaměřeny i teorie deontologické, pro něž je klíčové následování pravidla, normy nebo principu (spravedlnost, povinnost, lidská práva, etc.). Společné pro ně je to, že na rozdíl od konsekvencialistických teorií v nich pravidlo stojí při posuzování jednání výše než následky jednání. Klíčové je neporušit pravidlo. Pravidla mohou být náboženská, lidská práva, spravedlnost či různé druhy povinnosti.

B) Teorie zaměřené na utváření charakteru – v pozadí je otázka „*Jakou osobou se mám stát?*“ Teorie popisují různé způsoby, kterými lze získat to, co je nezbytné pro rozvoj a dobrý život osoby, způsoby vztahování se k jiným osobám a jejich fungování ve společenství. V antice se tyto teorie zabývaly rozvojem ctností, jejich typologií, způsoby získání kompetence pro vedení dobrého života.

Otázky v soudobém stříhu

Nejste-li příznivci historických podob otázek, můžete formulovat otázky jinak. Cvičnými odpověďmi rovněž získáte hrubý přehled o možných stanoviscích ve věcech morálky a odlišných východiscích etických teorií.

Zkuste si položit následující otázky.

- 1) Jsou pro vaše rozhodování a jednání důležitá náboženská přikázání?
- 2) Má při vašem rozhodování a jednání závažnou roli svědomí?
- 3) Je pro vaše rozhodování a jednání klíčové sobectví?
- 4) Je pro vaše rozhodování a jednání klíčové splnění povinností?
- 5) Je pro vaše rozhodování a jednání důležitý respekt vůči druhým osobám?
- 6) Je pro vaše rozhodování a jednání nepominutelné dodržování lidských práv?
- 7) Je pro vaše rozhodování a jednání klíčové zvážení důsledků vašeho jednání?
- 8) Je pro vaše rozhodování a jednání klíčový aspekt spravedlnosti a férovosti?

9) Jsou pro vaše rozhodování a jednání klíčové vlastnosti charakteru?

10) Je pro vaše rozhodování a jednání klíčové vědění o mechanismu, díky němuž funguje vaše morální kognice a uvažování?

V různých odpovědích se představují odlišná morální přesvědčení týkající se toho, jak vést dobrý život. Etika reflektuje tato morální přesvědčení, adekvátnost jejich zdůvodnění a jejich plauzibilitnost.

Dovedete si představit, že na všechny otázky odpovíte ano a důvodem bude především vaše nikterak dramaticky nahlížené sobectví? Je představitelné, že vašemu sobectví může být učiněno zadost teprve plněním povinností, respektem vůči druhým osobám, dodržováním lidských práv, etc.? Je možné všechny kladné odpovědi chápat jako projev povinnosti a konec konců i božských příkázání? Pokud ano, jedná se pak o dobře položené otázky? Proč se někomu může zdát, že by mohl odpovědět kladně ve všech případech, aniž by v tom viděl rozpor?

Etika je součástí filozofie a rovněž korpus filozofických disciplín se utvářel s pomocí otázek. Otázky vymezují určitým způsobem základní okruh problémů. Obecně formulovaná otázka bývá explikována řadou dalších otázek. Předkládáním zdůvodněných odpovědí již zaměřujeme pozornost na jednotlivé problémy spadající do sféry etiky. Reflektuje-li filozof sféru morálky, pokouší se postupovat i dnes stejně, jako pravděpodobně postupovali nejstarší filozofové starověku:

- 1) položí otázku,
- 2) pokusí se na ni odpovědět,
- 3) předloží závěr,
- 4) pro závěr musí předložit argumenty,
- 5) pro argumenty, důkazy a vysvětlení použije rozum a racionální zdůvodnění,
- 6) argumentace neopustí prostor tohoto světa, tedy to, co dosažené a předložené závěry potvrdí nebo vyvrátí, jsou důkazy, které můžeme shromáždit či získat v tomto světě (nikoli např. na základě znamení ze světa astrálního, ze zásvětí či s pomocí božského vnuknutí). Není důvod, abychom v etice postupovali jinak než např. v přírodních vědách. Při vysvětlování žádáme fakta, evidenci, logickou konzistentnost, empirická a experimentální ověření, jde o kritické zkoumání a přezkušování toho, co víme nebo si myslíme, že víme.

Podobně jako nejstarší filozofové si klademe otázku: Proč se věci dějí tak, jak se dějí? Předpokládáme, že na uvedené otázky existují odpovědi a odpovědi lze nabídnout ve formě ověřitelné teorie. I v etice platí maximalistický požadavek: pokud něco tvrdíme, měli bychom pro to uvádět důvody, argumenty a důvody by se měly opírat o důkazy.

Součástí identifikace problému, který spadá do oblasti etiky, jsou následující kroky:

Položme si otázku: O jaký problém se jedná?

Jedná se:

- a) o konceptuální problém nebo otázku (tedy např. otázky o smyslu nebo o otázky logiky, logického vyplývání)?
- b) o empirický problém (pokud ano, pak následně identifikujeme druh nutného důkazu, např. fakta, konzultace s relevantními experty nebo zdroji vědění – odborné slovníky, časopisy)?
- c) o normativní problém (pokud ano, pokusíme se identifikovat hodnotový systém nebo soustavu, v nichž jsou problém nebo otázka položeny)?

Pokud si na počátku položíme identifikační otázky, je to jeden ze způsobů, jak se vyhnout zdlouhavé počáteční orientaci. Dále můžeme navázat tím, že se pokusíme v úvahách o etických problémech a otázkách pohybovat mezi následujícími prvky.

- 1) Jedná se o jevy a události, jež patří do reálného světa?
- 2) Máme pro daný jev, událost, problém k dispozici nějakou teorii nebo model?
- 3) Můžeme pozorováním, experimentem získat nějaká data o událostech nebo jevech v reálném světě?
- 4) Můžeme s pomocí teorie nebo modelu a díky uvažování predikovat další jevy a události v reálném světě?
- 5) Můžeme s pomocí dat potvrdit nebo vyvrátit příslušnou teorii nebo model? Umožňuje nám tento postup chápat, proč a jak se události dějí?

Teorie by měla mít a) predikativní sílu, b) měla by popsat kauzální mechanismus, c) měla by být úspěšná, d) koherentní a v neposlední řadě e) jednoduchá. Podobně by měly být i etické teorie reflektující morálku a morální jevy a) koherentní, b) měly by mít vztah k našim morálním intuicím, c) jednoduché, d) schopné vysvětlit příslušné jevy, e) nemetafyzické a už vůbec ne náboženské. Není důvodu, proč by se na etickou teorii měla vztahovat jiná kritéria. Zdá se ovšem, že mnoho etických teorií tato kritéria bohužel nesplňuje. Může být chabou útěchou, že náhodně lze dojít do zamýšleného cíle i s pomocí mapy, u níž jsme si nevšimli, že je mapou jiného území, než na kterém se pohybujeme? Stěží.

Co tedy očekávat od etické teorie: 1) popis 2) vysvětlení 3) kompetence 4) pravidla.

Morální přesvědčení a jejich zdůvodnění

Etika je teoretickou reflexí morálky a teorií morálního jednání. Jako filozofická disciplína reflektuje nejen jednání, které je spjaté s rozlišováním správného a špatného, dobrého a zlého, ale také zkoumá individuální a společná morální přesvědčení, která v souvislosti s uvedeným rozlišováním vznikají. Kriticky reflektuje důvody morálního jednání, hodnocení a posuzování, zkoumá hodnotové pozadí morálních soudů, jejich zevšeobecnitelnost, oprávněnost a jejich zdůvodnění, podložené argumenty a důkazy. Etika rozvíjí kritéria, systematizuje normativní přesvědčení a nabízí orientaci jednání v situacích rozhodování, v nichž nepostačují každodenní morální intuice.

Výchozím předmětem zkoumání etiky jsou *morální přesvědčení*. Morální přesvědčení se vztahují na to, co osoby považují za dobré/špatné, která jednání považují za morálně přípustná/nepřipustná, spravedlivá/nespravedlivá („*trest smrti je spravedlivý*“, „*náboženské důvody jsou při omezování autonomie člověka nepřipustné*“, „*Karlova lež byla v této situaci ospravedlnitelná*“, „*využívání kmenových buněk je z pohledu náboženství nepřipustné*“, „*ženská obřízka je nepostradatelná pro uchování kulturní identity*“, „*papežův pohled na sexualitu je zvrácený*“, „*jíst maso je vražda*“). Etické teorie přezkoumávají morální přesvědčení, pokoušejí se rozvíjet obecná kritéria pro dobré/správné/spravedlivé, a to tak, aby kritéria byla v souladu s jednotlivými morálními přesvědčeními. Etické teorie současně mohou nabídnout orientaci v případech, v nichž jsou naše intuitivní morální přesvědčení nejistá nebo protikladná. Etika má primární zájem o zdůvodnění a ospravedlnění morálních přesvědčení. Přesvědčení můžeme modifikovat na základě argumentů, poznatků a zkušeností. Díky nim můžeme rozpoznat např. logickou neslučitelnost dvou přesvědčení. Můžeme na nich trvat a věřit, že se objeví nějaké východisko, nebo se jednoho přesvědčení vzdáme. Úspěšné etické teorie neslouží pouze k tomu, že zprostředkovávají nové vědění, ale spojují přesvědčení, o nichž se zdálo, že dosud neměla nic společného. Teorie systematizuje ta přesvědčení, která zdánlivě nepotřebují zdůvodnění, nýbrž pouze slouží podpoře teorií. Zdůvodnění teorie spočívá v tom, že ustavuje systematickou souvislost mezi dosud izolovanými propozicemi. Teprve to umožňuje zdůvodnění nejistých přesvědčení jistějšími.

Hovoříme-li o etice, předpokládáme, že:

- 1) člověk může svobodně, vědomě, záměrně, intencionálně jednat, a je tedy odpovědný za své jednání (to, že jednání a chování člověka je na biologické úrovni do jisté míry determinováno a že povaha těchto determinací nemusí být člověku v případě rozhodování z pozice první osoby kognitivně přístupna, na věci nic nemění),
- 2) morální normy a formulované povinnosti jsou a musí být rozumově zdůvodnitelné a

3) morální normy a jednání jsou ospravedlnitelné. Ospravedlnitelné znamená, že člověk není odkázán pouze na instanci svědomí, „hlas přírody“, „demonion“, „hlas krve“, „hlas boží“, náboženské nebo světské autority, ale že své jednání samostatně reflektuje, zvažuje a rozhoduje.

Etika může jako filozofická disciplína vzniknout tehdy, když jednotlivec neprovádí svá rozhodnutí jen na základě jistých, předem daných hodnot, ale až tehdy, když se vynoří otázka po platnosti a zdůvodnitelnosti hodnot a morálních norem. Nezapomeňme rozlišovat dvě věci: etiku jako systematickou reflexi a morálku jako systém norem vztahujících se na jednání a chování osob.

Morální přesvědčení se vyjadřují v *morálních soudech*. Předmětem zdůvodnění v etice jsou morální přesvědčení vyjadřovaná v morálních soudech. Morální přesvědčení vyjadřovaná v morálních soudech mohou tvořit více či méně ucelený systém norem. Etika zaměřuje pozornost na systémy norem. Součástí systémů norem jsou morální přesvědčení a morální soudy, jež se v rámci příslušného systému pokoušíme učinit koherentními s pomocí zdůvodnění. Součástí různě ucelených systémů jsou tudíž *zdůvodnění morálních přesvědčení*.

V etice rozumíme zdůvodněním pokus rozumět specifickým požadavkům na platnost normativních výroků, tedy na správnost morálních vět týkajících se povinnosti nebo přiměřenosti doporučení, a to s pomocí přesvědčivých argumentů. Povinnost zdůvodnění má ten, kdo činí normativní výpověď, a nárok na zdůvodnění má adresát normativních vyjádření. Přinejmenším v případě morálních výroků týkajících se povinností musí být zřejmý a dodržovaný požadavek na správnost. Podnět pro zdůvodnění jednání vznikne tehdy, vznikne-li důvodná pochybnost o platnosti normativního vyjádření u jedné nebo více osob, které mají nárok na zdůvodnění.

Např. vyjádří-li církev odmítavé stanovisko vůči umělému oplodnění, antikoncepci, předmanželskému sexu nebo využití embryí pro účely lékařského výzkumu (stanoví povinnost jednat nebo nejednat určitým způsobem), pak musí těm věřícím, kteří mají důvodnou pochybnost o platnosti normativního vyjádření představitelů církve nebo pochybnost o jeho adekvátnosti, předložit co možná nejlepší a přijatelné zdůvodnění, které by bylo plauzibilnější než to, které například předložila moderní věda a které ve věřících vyvolalo onu zdůvodněnou pochybnost. Např. manželský pár věřících touží po dětech, ale není možné toho dosáhnout jinak než účinnou léčbou neplodnosti, event. umělým oplodněním. Pozitivní výsledek léčby nebo umělého oplodnění je při dnešní úrovni znalostí vysoce pravděpodobný. Může tomuto páru předložit církev dostatečný argument, kterým by páru vysvětlila, proč je lépe zůstat bezdětný a naplnit boží vůli tím, že si dítě adoptuje nebo osvojí? Jak by podobný argument vypadal? Mohl by obstát před možností mít vlastní děti? Jako adresáti příslušných norem mají věřící na takové zdůvodnění legitimní

nárok. Totéž se týká například různých podob výkonu spravedlnosti v politických uskupeních.

Požadavek na platnost normativních vyjádření se může týkat zcela odlišných rovin. Morální princip může mít jiný dosah než obecné normy a ty se odlišují extenzí platnosti od konkrétních pravidel nebo situačně závislých soudů. Podobně doporučení pro vedení dobrého života sahají od stanovení obecných maxim až po speciální doporučení. Můžeme říci, že požadavky na zdůvodnění se mění s ohledem na dosah normativních vyjádření. Čím obsáhlejší požadavek na zdůvodnění, tím vyšší jsou požadavky na zdůvodnění. Zdůvodnění nebo ospravedlnění musí mít určitou podobu. Jako ospravedlnění nepostačí uvést např. pouze svůj zájem (ctižádost, osobní uspokojení, individuální získání výhody – *Jednal jsem tak, protože to bylo v mém zájmu. Poškodil jsem druhého, protože mi to udělalo dobře. Považoval jsem to jednání za dobré, protože mi přineslo osobní výhodu.*).

Co může být považováno za morální ospravedlnění? Má-li být obhajitelné jednání z vlastního zájmu, musí se ukázat, že je slučitelné s principy, které spočívají na široké etické bázi. Pojem morálky obsahuje představu o něčem větším, než je individuum. Obhájení vlastního jednání s pomocí morálních důvodů není možné pouze uvedením výhod, které získám jako individuum. Důvody musejí být slučitelné s důvody širšího „publika“. V dějinách etiky nalezneme různé snahy vyjádřit, stanovit či popsat ideu, podle níž je etické jednání akceptovatelné univerzálně. Podrobněji pojednávám o tématu norem, univerzalizace, zdůvodnění norem a principů v kapitole *Normativní etika*.

Normativní výpovědi může být princip, norma, pravidlo, soudy týkající se jednání, maxima, rada či doporučení. Pokud normativní výpověď ztratí samozřejmost, je nutné její zdůvodnění; podobně i v případech, kde existují oprávněné alternativy. Máme v etice stejné nároky na zdůvodnění normativních výpovědí jako v exaktních vědách? Na odlišnost zdůvodnění v exaktních vědách a v etice upozornil na počátku etiky Aristotelés. Domníval se, že co se praktických otázek týče, musíme se spokojit s tím, že pravdu popisujeme v hrubých obrysech.

„Neboť nelze vyhledávati stejné přesnosti ve všech oborech rozumových, zrovna jako to není možné v pracích řemeslných. Avšak krásné a spravedlivé věci, o nichž zkoumá politická nauka, obsahují tolik rozdílů a nejistot, že se zdá, že se zakládají jedině na zákonu, ale ne na přirozenosti. Zrovna taková nejistota jest i ve věcech dobrých, protože mnoha lidem vzchází z nich škody;... Musíme se tedy tam, kde se mluví o takových věcech a kde se z takových věcí činí závěry, spokojiti s tím, že pravdu vyjádříme jen zhruba v obryse. Rovněž tam, kde se mluví o věcech, které se berou jen celkem, a z takových věcí se činí závěry, sestrojíme ty závěry také takové. Týmž způsobem jest třeba přijímati každý jednotlivý výrok; neboť vzdělanci přísluší hledati v každém oboru pouze tolik přesnosti, kolik povaha věci připouští; jest to

*tak, jako přisvědčovati matematikovi, který mluvil pro řečnický účinek, a žádati přesných důkazů po řečníkovi.*⁴

Dějiny etiky jako typologie zdůvodnění morálky

Na dějiny etiky můžeme pohlížet jako na odlišné typy zdůvodnění morálky. Nejčteněji najdeme zastoupené následující typy.

- 1) Theonomní zdůvodnění či theonomní decizionismus: morální příkazy jsou vždy v poslední instanci převáděny na božské příkazy. Lidská vůle je v různých podobách vždy vázána aktem boží milosti, boží láskou a každé partikulární volní rozhodnutí člověka vede v posledku samo od sebe k mravně dobrému jednání. Jednoduše řečeno: poslední důvody se při zdůvodnění zavěsí na nějaký nebeský hák, byť různě komplikovanými způsoby. Příklady: Augustinus, T. Akvinský, B. Spinoza. Jakkoli se to jednotliví autoři snaží zastříit, zdůvodnění správného jednání není v oblasti kompetencí lidského rozumu, v posledku se jedná o theonomní decizionismus. Pokud například Tomáš Akvinský připouští s ohledem na Aristotela mravní relevanci rozumu, připouští, že existují přirozené sklony, stále se jedná o theonomní strukturu zdůvodnění, protože poslední cíl bytí člověka není rozumu přístupný a musí být dán nadpřirozeným aktem zjevení. Je zřejmé, že v etice, která má minimální ambici být brána vážně, je toto zdůvodnění minulostí.
- 2) Kontraktualistické zdůvodnění morálky. Zdůrazňuje funkcionální význam rozumu pro vůli a jednání člověka.
- 3) Konsekvencialismus. Opět se jedná o instrumentální variantu zdůvodnění, která může mít rovněž podobu axiologického hedonismu.
- 4) Deontologické zdůvodnění morálky. Zdůrazňuje absolutně nadřazené postavení nějaké hodnoty.

Při analýze zdůvodnění morálních přesvědčení se nejčastěji setkáme se čtyřmi základními typy zdůvodnění.

A) Zdůvodnění morálního přesvědčení s ohledem na připisovaná individuální práva (občanská), která garantuje každá demokratická ústava (svoboda projevu, svědomí, svoboda shromažďování) nebo Všeobecná deklarace lidských práv. Zdůraznění, nadsazení role individuálních práv nebo redukce mnohosti morálních zdůvodnění na připsání individuálních práv je příznačné pro individuálně právní tendence v normativní etice. Uvedená redukce je příznačná pro libertariánsky orientované směry v etice, jež zdůrazňují vysokou míru svobody a autonomie jednotlivce.

⁴ Aristotelés. *Etika Nikomachova*. Praha: Rezek, 1996, 1094b10-1094b25.

Mé jednání mi nemůžete vyčítat, protože je zcela v souladu s právem na svobodu projevu.

B) Zdůvodnění morálního přesvědčení s ohledem na zavedené závazky (např. dodržení slibu za normálních okolností, závaznost smlouvy stvrzené podpisem apod.). Redukce základní mnohosti našich morálních zdůvodnění na zavedené závazky (ať již jsou zavedeny implicitně, explicitně nebo fiktivním způsobem) je příznačné pro kontraktualisticky orientované směry.

Mé jednání bylo správné, protože jsem učinil pouze to, co mi umožňuje zde podepsaná/uzavřená smlouva.

C) Zdůvodnění morálního přesvědčení s ohledem na povinnosti. Povinnostmi se míní normativní očekávání spjatá s určitou sociální rolí, popř. tvořící základní prvky sociálních rolí. Redukci mnohosti morálních zdůvodnění na normativní konstitutiva (např. povinnosti) sociálních rolí a forem lidského života favorizuje přístup etiky ctností.

Mé jednání bylo správné, protože jsem v té chvíli učinil to, co musí udělat každý otec.

D) Zdůvodnění morálního přesvědčení s ohledem na principy (musíš pomoci slabému v nouzi, princip autonomie osoby apod.). Redukce morálních zdůvodnění na princip je příznačná pro kantovsky orientovanou etiku (principem je kategorický imperativ) nebo varianty utilitarismu.

Tvé jednání bylo správné, protože člověku v nouzi se musí pomoci.

Zdůvodnění morálních přesvědčení spolu mohou být vzájemně propojena. Připsání individuálních práv (A) můžeme chápat jako vyústění základního morálního principu autonomie člověka (D). Rovněž povinnosti mohou být převedeny na práva, principy nebo závazky. S uvedenými typy redukcionismu mohou být spojeny určité problémy stávajících etických teorií. Mnoho nevyřešených nebo sporných otázek soudobé etiky díky tomu může být výrazem obtížné redukovatelnosti komplexity našich normativních systémů přesvědčení. Co tím míníme? Např. otázky spravedlnosti nelze redukovat na měřítko užitku. Role individuálních práv je pro naše základní zdůvodnění klíčová a stěží bychom považovali za adekvátní etickou teorii, která by přiznávala připisování práv pouze instrumentální hodnotu. Podobně by nebylo plauzibilní připustit, že mnohost morálních povinností lze rekonstruovat jako pouhé použití kritéria maximalizace celkového užitku.

Evidujeme-li podobné neduhy základních etických teorií, položíme si otázku, jakou další roli mají etické teorie? Etické teorie slouží v první řadě k objasňování propozic, vůči nimž nemáme pevné mínění, dále k odkrytí souvislostí, které bychom pravděpodobně nemohli bez teoretické podpory pochopit. Z tohoto pohledu a v této souvislosti nemusí vždy existovat zásadní rozdíl mezi normativními a deskriptivními přesvědčeními a redukcionistické

teorie by měly být slučitelné s omezenou formovatelností našich deskriptivních i normativních přesvědčení. V etice se pozornost zaměřuje rovněž na jejich slučitelnost s jinými (vědeckými, náboženskými) přesvědčeními a zdůvodněnými stanovisky. V jejím centru není řešení konkrétních morálních problémů, ale interpretace, diskuse a revize etických kritérií.

Etiku jsme si vymezili nejobecněji jako reflexi morálky. Víme již, že reflexe může mít rozdílnou podobu, která zakládá další systematické členění etiky. Nejprve však vstoupíme do témat etiky cestou, k níž nepotřebujeme znalost etických teorií. Jedná se o využití jednoduchých myšlenkových experimentů nebo rozhodovacích situací, s jejichž pomocí se otevírají morálně filozofické problémy (*Myšlenkové experimenty v etice aneb Kdyby byl krtek velké jako prase*). Navazují krátkou kapitolou, v níž si přiblížíme základní teze empiricky orientované etiky (*The New Science of Morality*). Jednu z linií empiricky orientované etiky si představíme na jedné z teorií současné evoluční etiky, jejímž autorem je Frans de Waal (*Jak evoluce vytvářela morálku aneb Proč raději do ZOO než do kláštera*). V následujících kapitolách si přiblížíme, co je a čím se zabývá deskriptivní etika, metaetika, deontická logika, normativní etika a aplikovaná nebo též praktická etika. Věřím, že tento panoptikální rozhled po možných vstupech do etiky vám nabídne dostatečný prostor pro aktivní samostatný badatelský přístup a podnětná intelektuální dobrodružství.

Literatura

Čtenářům preferujícím dějiny etiky doporučuji

Dejiny etického myslenia v Európe a USA. Remišová, A. (ed.) Bratislava: Kalligram, 2008.

Čtenářům s metaetickými, analytickými a normativními sklony doporučuji

Ricken, F. *Obecná etika*. Praha: Oikoymenh, 1995.

Kolář, P., Svoboda, V. *Logika a etika. Úvod do metaetiky*. Praha: Filosofia, 1997.

Tugendhat, E. *Tři přednášky o problémech etiky*. Praha: Mladá fronta, 1998.

Čtenářům se sklonem k přírodovědně orientovaným vysvětlením a deskripcím doporučuji

Wright, R. *Morální zvíře*. Praha: Lidové noviny, 1995.

Dawkins, R. *Sobecký gen*. Praha: Kolumbus, 1998.

Ridley, M. *Původ ctnosti*. Praha: Portál, 2000.

Damasio, A. *Descartesův omyl. Emoce, rozum a lidský mozek*. Praha: Mladá fronta, 2000.

Damasio, A. *Hledání Spinozy. Radost, strast a citový mozek*. Praha: Dybbuk, 2004.

de Waal, F. *Dobráci od přírody*. Praha: Academia, 2006.

Čtenářům, jež by zajímala deskriptivní etika doporučuji

Brázda, R. *Srovnávací etika*. Praha: KLP, 2002.

Čtenářům preferujícím vstup do etiky s pomocí etických dilemat doporučuji

Cohen, M. *101 Ethical Dilemmas*. New York: Routledge, 2003 (a druhou kapitolu Ethica).

Přehledy v německém jazyce